

# Щодо змісту деяких сучасних

## джерел кримінально-виконавчої політики України



### В. В. Кондратішина

кандидат юридичних наук, доцент  
кафедри кримінального права і процесу  
Східноєвропейського національного університету  
імені Лесі Українки

*У статті піддані аналізу сучасні теоретичні та нормативно-правові джерела, на підставі яких формується та реалізується в Україні кримінально-виконавча політика, і запропоновані авторські науково обґрунтовані підходи з означеної проблематики.*

**Ключові слова:** джерело права, кримінально-виконавча політика, засуджений, органи та установи виконання покарань, кримінально-виконавче законодавство, пенітенціарна політика.

*В статье осуществлен анализ современных теоретических и нормативно-правовых источников, на основании которых создается и реализуется в Украине уголовно-исполнительная политика, и предложены авторские научно обоснованные подходы по обозначенной проблематике.*

**Ключевые слова:** источник права, уголовно-исполнительная политика, осужденный, органы и учреждения исполнения наказаний, уголовно-исполнительное законодательство, пенитенциарная политика.

*The article focuses on the analysis of modern theoretical and normative legal sources on the basis of which criminal executive policy are formed and realized in Ukraine. The author's scientific grounded approaches of the problem are suggested.*

**Keywords:** *source of law, the criminal executive policy, convicted person, enforcement of sentences' organization and institution, the criminal executive legislation, penitentiary policy.*

Виходячи з того, що питання відносно джерел кримінально-виконавчої політики України недостатньо розроблені в науці, у зв'язку з їх важливістю для розуміння змісту політики у сфері боротьби зі злочинністю, вони є надзвичайно актуальними.

Як показав проведений аналіз доктринальних джерел, у тій чи іншій мірі дана проблема була предметом наукової зацікавленості багатьох учених [3], проте цілісного та комплексного його дослідження досі не проводилось. При цьому особливістю розробки є те, що це питання не може не розглядатись без врахування джерел більш об'ємного явища, яким є політика у сфері боротьби зі злочинністю, та поза аналізом джерел кримінально-правової політики, оскільки кримінально-виконавча політика похідна від неї [15, с. 194].

Ознайомлення із сучасними науковими працями в галузі кримінально-виконавчого права України дало можливість не тільки визначити тих вчених, які займаються вивченням означеної проблематики, а й встановити основні напрямки розвитку кримінально-виконавчої політики та її співвідношення із змістом політики у сфері виконання покарань за кордоном. У цьому контексті заслуговують на увагу роботи вчених І. Г. Богатирьова, А. П. Геля, В. В. Голіни, О. М. Джужі, А. В. Кирилюка, В. О. Корчинського, О. Г. Колба, В. О. Меркулової, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова, І. С. Яковець, М. М. Яцишина та ін.

Але комплексного та єдиного алгоритму дій у даному напрямку в науці не вироблено, що й обумовило тему цієї статті.

Детальне вивчення наукових розробок засвідчило й інше: єдиного підходу, розу-

міння тощо до визначення даного поняття серед вчених немає. Більше того, низка науковців ототожнюють її з джерелами пенітенціарної політики [12, с. 12-13], інші – тільки з джерелами реалізації такого покарання, як позбавлення волі [11, с. 23].

Вбачається, що під джерелами кримінально-виконавчої політики слід розуміти нормативно-правові, політичні, фінансово-економічні та інші акти, що виражають зміст діяльності держави у галузі виконання усіх передбачених чинним законодавством України кримінальних покарань, та які спрямовані на досягнення їх мети.

Методологічною основою для визначення переліку джерел зазначеної політики у цій статті стало рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-р/п/98 щодо офіційного тлумачення терміна «законодавство» [13]. Це поняття, зокрема, охоплює:

- Конституцію України;
- міжнародні договори, згоду на які, відповідно до ст. 9 Конституції України, надала Верховна Рада України;
- закони України;
- постанови Верховної Ради України;
- Укази Президента України;
- декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень.

Виходячи з цього, до джерел кримінально-виконавчої політики України слід віднести усі вищеперераховані нормативно-правові акти.

Разом з тим, джерелами кримінально-виконавчої політики можна, як нам видається, вважати і постанови Пленуму Верховного Суду України, хоча судовий прецедент у нашій країні не відноситься до джерел права [4, с. 229-231]. У той же час, потрібно зауважити, що як доктринальне джерело, постанови Пленуму позитивно, без сумніву, впливають на рівень правової свідомості та правової культури суб'єктів, які творять та реалізують кримінально-виконавчу політику. Але вирішальною, все-таки, є діяльність цих

суб'єктів, що має ґрунтуватися, як зазначено в ст. 19 Конституції України, лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Цей висновок, зокрема, витікає з п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. № 9, у якому зазначено, що судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй [8, с. 216]. Одночасно слід зауважити, що сфера впливу постанов Верховного Суду України охоплює і кримінально-виконавчі правовідносини, які перебувають у межах їх впливу (зокрема, питання щодо умовно-дострокового звільнення і заміни покарання більш м'яким, звільнення засуджених від відбування покарання по хворобі та ін.).

Проте, якщо виходити з буквального тлумачення змісту ч. 3 ст. 63 Конституції України, то до джерел кримінально-виконавчої політики не можна відносити відомчі нормативно-правові та інші акти ДКВС України та інших органів і установ виконання покарань (ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), оскільки зміст їх діяльності у сфері виконання покарань пов'язаний із встановленням та реалізацією правообмежень для засуджених. Фактично ці акти витікають із вказаних вище джерел, є похідними від них, тому не можуть, виходячи зі змісту принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України), суперечити закону (ч. 3 ст. 63 Конституції України).

З іншого боку, поняття джерел кримінально-виконавчої політики не слід отожднювати з джерелами однойменної галузі права, так як перше є ширшим за обсягом, ніж друге. Саме тому в широкому розумінні цього терміна до джерел першої (політики) можна віднести і практику застосування чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства; і наукові тео-

рії з питань виконання покарань [5, с. 99-128]; і різноманітні акти реагування на факти і події, що пов'язані з діяльністю органів і установ виконання покарань, з боку державних контролюючих органів (Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, прокуратури, суду та ін.); і результати моніторингів системи ДКВС з участю міжнародних організацій [10]; та ін.

Особливе місце серед зазначених джерел займає практика застосування норм чинного законодавства, що регулює питання виконання кримінальних покарань, включаючи судову практику. Як зазначено у зв'язку з цим у п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. №7, судам слід мати на увазі, що вони при призначенні покарання в кожному випадку і щодо кожного підсудного, який визнається винним у вчиненні злочину, мають суворо додержуватись ст. 65 Кримінального кодексу стосовно загальних засад призначення покарання. Оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання [9, с. 31].

На стадії виконання кримінального покарання досить вагомими у контексті реалізації ідей кримінально-виконавчої політики є положення, зазначені в п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» від 26 квітня 2003 р. № 2, а саме: умовно-дострокове звільнення осіб від відбування покарання і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким мають надзвичайно важливе значення для виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів, тобто для досягнення мети, передбаченої ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [7, с. 62].

Окремої оцінки, як джерело кримінально-виконавчої політики, заслуговують ре-

зультати моніторингів ДКВС України з боку міжнародних організацій, зокрема Європейського комітету по запобіганню катувань, та реакція на них вищих органів державної влади України. Особливість такого підходу обумовлена тим, що досі в чинному кримінально-виконавчому законодавстві нашої країни не дано понять таких термінів, як «катування», «нелюдське поводження» тощо, що вживаються законодавцем (ст. 50 КК України, ст. 1 КВК, ін.). Проте у міжнародних правових актах зазначені поняття мають чітко виражений зміст. У зв'язку з цим у ході інспектувань вітчизняних органів і установ виконання покарань міжнародними експертами виникають непорозуміння, колізії, протиріччя та ін. Зокрема, відсутність в ув'язнених під варту та засуджених передбачених законом житлових площ для проживання, санітарно-гігієнічних засобів, порушення строків тримання у місцях попереднього ув'язнення, що стало характерною негативною тенденцією функціонування ДКВС України останніх років і кваліфікується в Україні як «неналежні умови тримання осіб, позбавлених волі», у міжнародній практиці такі явища мають дещо іншу оцінку – це «тортури» та «нелюдське поводження з ув'язненими» [10, с. 135-207].

Виходячи з того, що Україна офіційно визнала курс на інтеграцію в Європейське співтовариство, є членом ряду міжнародних організацій та керуючись необхідністю наповнення кримінально-виконавчої політики конкретним змістом, варто в умовах, що склались, на законодавчому рівні визначити вищеозначені терміни у чинному кримінально-виконавчому законодавстві.

Важливе значення для формування цивілізованої та гласної кримінально-виконавчої політики є розуміння її змісту, особливо, безпосередніми генераторами її ідей: вченими, практиками та ін. Навряд чи можна у зв'язку з цим погодитись з рядом фахівців (О. В. Беца [2, с. 48-54], Г. О. Радов [12,

с. 12-16], ін.), які ототожнюють її з пенітенціарною політикою. Відмінність цих категорій очевидна:

- по-перше, якщо виходити з буквального розуміння терміна «пенітенціарний» (від франц. – каяття) [14, с. 511], однойменна політика не відображає реального змісту тих суспільних відносин, що складаються та реалізуються у галузі боротьби зі злочинністю. Зокрема, згідно з офіційною статистикою від кримінальної відповідальності (у зв'язку з каяттям, примиренням з потерпілим тощо) щорічно в Україні звільняється менше 0,1% від усіх осіб, щодо яких порушені кримінальні справи [1, с. 28];

- по-друге, чинним в Україні є кримінально-виконавче, а не пенітенціарне законодавство (КВК, Закон України «Про державну кримінально-виконавчу систему України» та ін.);

- по-третє, органи та установи виконання покарань відповідно до вимог ст. 11 КВК України та вищезгаданого Закону називаються кримінально-виконавчими, а не пенітенціарними.

Необхідність акцентування уваги на даній проблемі обумовлена тим, що використання термінів і понять, що не зазначені в законодавстві, у тому числі слів-синонімів, не тільки вносить певну плутанину в розуміння явищ та процесів, які регулює закон, а й знижує рівень правозастосувальної практики і правової культури, загалом не відображає істинний зміст кримінально-виконавчої політики. Так, О. Б. Пташинський таку політику ототожнює виключно з реалізацією кримінального покарання у вигляді позбавлення волі при очевидності того факту, що в обсяг кримінально-виконавчої політики входить весь комплекс проблем, пов'язаних із застосуванням до засуджених усіх без винятку кримінальних покарань, які передбачені чинним КК України. Мабуть, вказані та інші автори, як у зв'язку з цим зробив висновок А. Х. Степанюк, досі не знайшли відмінностей у предметі правового

регулювання, що був зазначений у Виправно-трудовому кодексі України та нині діючому КВК. Якщо у першому джерелі права Кодекс регулював суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням до засуджених покарань, пов'язаних з реалізацією засобів виправно-трудового впливу,

то в другому – усіх без винятку кримінальних покарань [6, с. 6].

Отже, правильне розуміння змісту кримінально-виконавчої політики, її об'єму, характеристик тощо не тільки залежить від точного визначення її джерел, а й безпосередньо впливає на їх вибір і формування.

## Список використаної літератури

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2012 р. (за даними судової статистики) <http://www.scourt.gov.ua>
2. *Беца О. В.* Реалізація ідей соціальної реабілітації засуджених у зарубіжній пенітенціарії // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Бюлетень. – К. : Київський інститут внутрішніх справ, 1996. – № 1. – С. 48-54.
3. *Детков М. Г.* Тюрьмы, лагеря и колонии России (к 120-летию Главного тюремного управления России) / Под ред. П. В. Крашениникова. – М. : Вердикт – М., 1999. – 448 с.
4. *Кельман М. С., Мурашин О. Г.* Загальна теорія держави і права : підруч. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
5. *Колб О. Г.* Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі : навч. посіб. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2005. – 494 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; За заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2005. – 560 с.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України 26.04.2002 р. №2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах – 2-е вид., змін. і доп. – К. : Видавничий дім «Скіф», 2007. – С. 62-65.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» // Практика розгляду судами кримінальних справ : збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. – К. : Атіка, 2004. – С. 215-221.
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами Кримінального покарання» // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 2-ге вид. (змін. і доп.) – К. : Видавничий дім «Скіф», 2007. – С. 31-43.
10. Предупреждение пыток в Украине : Доклады Комитета по предупреждению пыток Совета Европы по итогам визитов в Украину делегации Комитета в 1998, 1999 и 2000 гг. и ответы Правительства Украины на эти доклады. – 2-е изд., исправ. и доп. – Донецк : Донецкий мемориал, 2003. – 252с.
11. *Пташинський О. Б.* Пенітенціарна система України. – К., 1994. – 204 с.
12. *Радов Г. О.* Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ, 1996. – №1. – С. 12-16.
13. Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 09.07.1998 р. «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про офіційне тлумачення терміна «законодавство»)» // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – Ст. 1209.
14. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1977. – 775 с.
15. *Фріс П. А.* Кримінально-правова політика України : дис. ...докт. юр. наук / 12.00.08 – К., 2006. – 418 с.